

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение средняя
общеобразовательная школа имени Кыргыс Идама села Нарын
Эрзинского кожууна Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО
ЗДУВР *Шириндыви Б.Р*
от «29» августа 2024 г

Рабочая программа
по родному языку
для 4 класса

Составитель учитель начальных классов:
Шойжулчуп Яна Яковлевна

2024 г

Тыва дылдың тематиктиг планнаашкыны. 4 класс.

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну	
			план	факт
1	Домак кежигүннери. Домактын чугула кежигүннери.	1		
2	Сөзүглел. Сөзүглелдин хевирлери.	1		
3	Үннер болгаш үжүктөр. Слог.	1		
4	Ажык эвес үннерни дакпырлап бижири.	1		
5	Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.	1		
6	Хыналда диктант «Чараа-чечен».	1		
7	Частырыглар-биле ажыл. Дазыл болгаш торел сосстер.	1		
8-9	Чогаадылга кожумактары.	2		
10-11	Оскертилге кожумактары.	2		
12	Дефистеп бижиир нарын сосстер.	1		
13	Чугаа сайзырадылгасы. Эдертиг «Демниг ажыл».	1		
14	Домак. Нарын домак.	1		
15	Чангыс аймак кежигуннерлиг домактар.	1		
16-17	Чангыс аймак кежигуннернин холбажыр аргалары.	2		
18	Дорт чугаалыг домактар.	1		
19	Диалог.	1		
20	Созуглел. Созуглелдин темазы, кол бодалы.	1		
21	Хыналда диктант	1		
22	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1		
23	Чуве адынын падежтерге оскерлири. Чангыстын саны.	2		
24	Адаарынын падежи. Хамаарыштыларынын падежи.	1		
25	Бээринин падежи. Онаарынын падежи.	1		
26	Турарынын падежи. Унеринин падежи.	1		
27	Углаарынын падежи. Падежтерге катаптаашкын.	1		
28	Хойнун санында чуве аттарынын падежтерге оскерлири.	1		
29	Чуве адынын хамаарылга хевири.	1		
30-31	Орус дылдан улугерлеп алган сосстернин падежтерге оскерлири.	2		
32	Хыналда ажыл «Чуве ады».	1		
33	Демдек аттарынын чуве аттары-биле холбаазы.	1		
34	Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.	1		

35	Удурланышкак болгаш чоок уткалыг демдек аттары.	1			
36	Хыналда диктант «Мээн глобузум».	1			
37	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1			
38	Сан адынын утказы болгаш айтырыглары.	1			
39	Тун болгаш дугаар сан аттары.	1			
40	Сан аттарын чуве аттары-биле ажыглаары.	1			
41	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. «Мээн допчу намдарым».	1			
42	Частырыглар-биле ажыл. Ат орнунун арыннары болгаш саны.	1			
43	Арыннын ат оруннарынын падежтерге оскерлири.	1			
44	Хыналда диктант. «Сээн школан».	1			
45	Частырыглар-биле ажыл. Ат оруннарынга катаптаашкын.	1			
46	Кылыг созунун дугайында ниити билиг.	1			
47	Кылыг созунун уелерге, арыннарга болгаш саннарга оскерлири.	1			
48	Кылыг созунун амгы уези.	1			
49	Кылыг созунун эрткен уези.	1			
50	Кылыг созунун келир уези.	1			
51	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг.	1			
52	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг созунун дужаал хевири.	1			
53	Кылыг созунун даар хевири.	1			
54	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Шынчы болурунда».	1			
55	Частырыглар-биле ажыл. Катаптаашкын.	1			
56	Кылыг созунун дугайында алган билиглерин быжыглаары. Морфологтук сайгарылга.	1			
57	Сагындырыглыг диктант. «Куску чуртка».	1			
58	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг созунге катаптаашкын.	1			
59	Наречие дугайында билиг.	1			
60	Наречиеге быжыглаашкын	1			
61	Чугаа кезектеринге катаптаашкын.	1			
62	Домак. Нарын домак.	1			
63	Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигуннери.	1			
64	Чангыс аймак кежигуннерлиг домактар	1			
65	Дорт чугаалыг домактар.	1			
66	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг. «Хемге».	1			

67	Частырыглар-биле ажыл. Сос. Состун тургузуу.	1			
68	Кошкак ыткыр болгаш кошкак дулей ажык эвес уннерни шын бижири	1			
69	Чугаа кезектерин ылгап тывары	1			
70	Чуве адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1			
71	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг. «Куш уялары»	1			
72	Частырыглар-биле ажыл.	1			
73	Хыналда диктант. «Ушкан пош».	1			
74	Демдек адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1			
75	Сан адынын дугайында ооренгенин катаптаар.	1			
76	Ат орнунун дугайында ооренгенин катаптаар.	1			
77	Кылыг созунун дугайында ооренгенин катаптаар.	1			
78	Хыналда диктант. «Тыва ойнаарактар».	1			
79	Частырыглар-биле ажыл. Ниити катаптаашкын.	1			
80	Чугаа сайзырадылгазы. Чурук-биле ажыл. «Чайын хемге».	1			
81-85	Ниити катаптаашкын.				

Тайылбыр бижик

Тыва дыл – Тыва Республиканын куруне дылдарынын бирээзи. Тыва дыл чугле харылзажырынын эвес, тыва культуранын – улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш радио, теледамчыдылганын, парлалганын, эртемнин, албан - херек кылырынын, ооредилгенин база кижизидилгенин дылы апарган.

Тыва дылды эге школага ооредири уругларнын угаан-медерелин, логиктиг боданыышкынын сайзырадырынга, оларны эки мозу-шынарга кижизидиринге, куш-ажылга белеткээринге, уругларнын ниити билиинин, культуразынын деннелин бедидеринге улуг ужур-дузалыг. Школага тыва дылды ооредири уругларга торээн дылынын дугайында эге чада билиглерни бээр, оске эртемнерни шингээдип алырынга дузалыг.

Эге класстарга тыва дылды ооредиринин программанын кол **сорулгалары:**

-уругларны медерелдии-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга ооредири;

-торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээри;

-уругларны ном-биле ажилдаарынга чанчыктылары, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктылары;

-номчулга болгаш бижилгенин дузазы-биле бойдушту, ниитилелдин амыдыралын, болуушкуннарны хайгаараары;

-уругларны чечен чогаал оранынче углап, сөстүң уран чурумалдыг овор-хевирин дамчыштыр сөзүглелдин долу болгаш делгем утка-шынарлыын хөй талазындан угаап билип алырынга дузалаар;

-уругларны эки мозу-шынарлыг, идепкейлиг, куш-ажылга ынак, хулээнген херээнге харысалгалыг кижил болурунга, таварышкан бергелерни бот-тускай ажып эртерин болгаш чараш чуулдерни эскерип билиринге кижизидери;

-ооренип турар чуулдерин сайгарып, деннеп, болуктеп, туннеп, тайылбыр кылып билиринге чанчыктылары;

Ниити билиглер, арга-мергежил болгаш ажил-чорудулганын **аргалары:**

1. Ханы билиг алырынын ажил-чорудулгазы.

Бир чуул-биле болуп турар болуушкуннун оскерилгезин тывары, хайгааралды аас-биле тайылбырлаары. Деннелге аргазын ажыглап тургаш, деннештирип турар чуулдернин онзагайларын илередири. Хайгаараар, шенелде кылыр сорулга-биле туннелдерни деннештирери.

2. Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажил.

Созуглелдернин темазын, кол утказын аас болгаш бижимел хевирге илередири. Монологтук чугааны тургузары (сумелээн темага, салган айтырыгга); диалогка (чугаага) киржири. Словарыларда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, оларны дилеп, шыгжап чанчыгары. Компьютерге ажилдап ооренири. Материалды таблица дузазы-биле коргузери. Медээлерни алфавит болгаш саннар дузазы-биле чурумчудары. «болгаш, азы...», «бир эвес..., ол...», «чугле ол эвес, а...» дээн чижектиг бодун ужур-уткалыг чугааларны ажыглаары.

3. Ажил-чорудулганы организаастаары.

Тускай айтыышкын, улегер болгаш бодун алгоритм ёзугаар кууселде кылыры. Ооредилге мергежилгелерин чыскаап чурумчудары (Мону канчаар кылырыл?). Ажил-чорудулганын хыналдазынын болгаш демдээнин аргаларын илередири (Бо чуул шын кылдынган бе?). Берге чуулдернин чылдагаанын илередири (Канчангаш? Чуге?). Берге чуулдерни баш удур илередип алыры (Кандыг бергедээшкин туруп болурул?). Ажилда частырыгларны илередири болгаш оларны эдери (Частырыглар бар ирги бе?).

4. Демнежилге ажылы.

Эрткен темага хамаарыштыр билиглерин аразында айтыржып, арга-суме катчып, ол ышкаш кылыр ажылды улежип билири.

Класс бурузунун тыва дыл программанын эртемден-методист башкылар **беш-беш бөлүктөрдөн** тургустунган кылдыр тургускан. Бо программа база оларнын ол чуулунге даянган: 1) «Үннер болгаш үжүктөр» 2) «Сөс» 3) «Домак» 4) «Харылзаалыг чугаа» 5) «Чараштыр бижилге». Ынчангаш эртемден-методист башкыларнын санап турары-биле класс бурузунге фонетика, лексика, сос тургузуу, морфология, синтаксис болгаш харылзаалыг чугаа талазы-биле билиглер алыр ужурлуг.

Эге школага **чечен чогаал номчулгазынын программанын** уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче, оореникчилернин шын чугаалап ооредиринин аргазы – номчулганын чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган. **Номчулга** кичээлдеринин кол **сорулгалары:** 1) номчулганын шын, медерелдиг, аянынг, ытыкыр номчуур

шынарлары; 2) чогаалда овор-хевирни, созуглелдин утказын шын шингээдип алыры; 3) уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин чанчылдарын билиндирер; 4) уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга, номну ургулчу номчуурунга сонургалдыг болурун чедип алыр;

Өөредилге планында «Тыва дыл болгаш номчулга» деп эртемнин туружу:

Базистиг өөредилге планында **төрөөн дылды** өөрениринге 4-кү класска 4,05 шакты берип турар; 2,05 шакты тыва дылды өөрениринге, 2 шакты литературлуг номчулга өөрениринге.

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылгазы Катаптаашкын

Домак. Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигүннери. Домакта сөстөрнү харылзаазы. Домактын сөөлүнгө бижик демдектери.

Сөзүглел. Сөзүглелдин янзылары (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын).

Үннер болгаш үжүктөр. Слог. Ажык эвес үннерни дакпырлап бижиири. Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.

Сөс тургузуу. Чогаадлыг, өскертилге кожумактары. Дефистеп бижиир нарын сөстөр.

Домак

Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигүннери (катаптаашкын). Ийи бөдүүн домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таныжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар. Санаар үн аяны. Эвилелдер чок (санаар үн аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а, ынчалза-даа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында ниити билиг.

Сөзүглел

Сөзүглел – харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин түңнөп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, сөзүглелдин кезектери, кезек бүрүзүндө домактарнын утка талазы-биле харылзаазы, сөзүглелдин планы.

Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын (кол демдектери-биле таныжылга).

Чугаа кезектери

Чүве ады

Хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири. Чүве адының хамаарылга хевирини (ниити таныжылга). Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүң падежтерге өскерлири. Оларнын шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чүве аттары (ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижиири. Дорт болгаш көжүргөн уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чүве аттары-биле кады ажыглаары. Түң болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

Ат орну

Ат орну, ооң утказы. Арынның ат оруннаны болгаш оларнын падежтерге өскерлири.

Ат оруннанын чугаага ажыглап билири.

Кылыг сөзү

Кылыг сөзүнүн эге хевиринин дугайында ниити билиг. Кылыг сөзүнүн арыннарга, үелерге болгаш саннарга өскерлири. Кылыг сөстөрнүң шын бижиири.

Кылыг сөзүнүн дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шилип билири.

Бодалды илередирде эң-не тааржыр кылыг сөзүн шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг сөстөрүнүн чаңгыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие

Наречие – өскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эң хереглеттингир үениң, туруштуң дээш өске-даа бөлүктөрүнүн наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дүүн, удавас, өрү, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.ө).

Харылзаалыг чугаа

Чугаа, ооң амыдыралынга ужур-дузасы. Өөредилге материалынга аас-биле хары тургузарының онзагайлары.

Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Сөзүглелдин тургузуу. Эдертигге, чогаадыгга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда). Сөзүглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, деңнелгелер, диригжидилгелер дээш о.ө. (хайгааралдар).

Коллективтии-биле азы хууда тургускан план ёзугаар сөзүглелдин эдертии (долузу-биле, кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы көргөн кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожуушкун янзылыг чогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданышкын кезектерлиг (элементилерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайында дээш о.ө.)

Ээлдек-эвилең болурунун дүрүмнери. Буруузун миннирде болгаш чөпшээрелге хереглээр сөстөр.

Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлүн катаптаары

Домак. Сөс. Сөстүн тургузуу. Кошкак ыткыр болгаш кошкак дүлөй ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери.

Чараштыр бижилге

Үжүктөрүнүн дүрзү-хевирин шын бижириинин чаңчылдарын, сөстөргө, домактарга, улуг эвес сөзүглелдерге оларны каттыштырарының чогулчалыг аргаларын быжыглаары. Дүргөн темп-биле бижириинин чаңчылдарын хевирлээр, холдарның бир дески ритмниг шимчээшкиннерин быжыглаар мергежилгелер.

Үжүктөрүнүн шын эвес бижиринин чайладыр ажыл.

Өөреникчилер-биле хуузунда чорудар ажылдарның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап тургаш, шын, тода, чараш хол үжүүн чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус, грипп, дуогу, завод, инженер, инчеек, йод, календарь, килограмм, коллектив, командир, комбайн, космонавт, көвүдеттинер, көпеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран-чүүл, ужур-дуза, уткуур, үен-даян, үлеттинер, үттээр, флот, хавыя, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хөртүк, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаяанныг, чижек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шифёр, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-бүрү.

Өөреникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарынга кол негелделер Өөреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни шингээди алган турар: өөренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларның ылгавыр демдектери, чаңгыс аймак кежигүннер.

Өөреникчилернин мергежилдери:

өөренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуаграммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг сөзүнүн үе кожумактары, эвилел чок база ынчалза-даа, а, болгаш деп эвилелдерлиг чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектери) 60-70 хире сөстүг сөзүглелди чазыг чок, шын чараштыр дүжүрүп бижири болгаш адап бээрге, бижири;

оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг сөстөрүнүн фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

сөстүң тургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа;
чугаа кезектериниң талазы-биле сайгарары: чүве аттарының санын, падежин, сан адының
бөлүктөрүн, арынның ат оруннарының арнын, санын, кылыг сөстөрүнүң санын, арнын, үезин
тодарадыр;

өөрөнгөн чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын, демдек аттарын,
кылыг сөстөрүн таарыштыр шилиир;

домактарның эң бөдүүн сайгарылгазын кылыр, оларның чугаалаар сорулгазының аайы-биле
янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кежигүннөрүн тодарадыр, домакта сөстөрүнүң аразында
харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илергейлээр;

хууда тургустунган план езугаар 80-110 хире сөстүг сөзүглелдин эдэртии, солун таварылга,
хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен-чугаа бижир;

хана солунга чүүл бижир;

харылзажылганын дүрүмнөргө дүүштүр дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин,
чалалганы, байыр чедиришкенин, чөпшээрешпезин илередир.

Эге школаны дооскан өөреникчилерниң белеткелинге негелделер:

Личностуг:

-Төрөөн дылвыс харылзажырынын база мээ-медереливистиң шынарын көргүзөрүниң кол
чөпсээ;

- Төрөөн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын
чөптүг ажыглап билири;

- Төрөөн дылын улаштыр өөрениринге сонургалын оттурары;

- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап
билири.

-Төрөөн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырырынга өөреникчинин бот
киржилгези;

- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраары.

Метапредметтиг

А) Регулятивтиг

- өөренип турар эртемниң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;

- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;

-бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг
частырыгларны тып билирин боттандыраар.

-өөрөнгөн темазынга алган билиглерин түңнөп болгаш үнөлөп билирин боттандыраары;

- аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур үезинде практика кырынга
өскертип болгаш ажыглап билири.

Б) Билдилик

- өөрөдиге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар,
статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;

-бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-бүрү словарьларга, справочниктерге даянып билири;

-дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ- демдектерни
ажыглап билири;

-белен таблицаларны, схемаларны, сөзүглелдерни немээри;

-дылдың адырлары: үн, үжүк, сөс тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бөдүүн домак
дугайында алган билиглерин деңнеп, бөлүктөп, тып, ажыглап билири;

-алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, бөлүктөп, түңнөп
билири;

- сөсте орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;

- номчаан сөзүглелдериниң кол утказын ылгап үндүрери;

- бодунун чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;
- библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири.

Коммуникативтиг

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредери;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медеглеп чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

Предметтиг:

- өөрөнгөн чугаа кезектерин адап билири;
- сөстүн уткалыг кезектерин (дөстен аңгыда) аңгылап билири;
- практика кырынга билиглерин ажыглап билири;
- үннер болгаш үжүктөрү, ажык болгаш ажык эвес үннерни;
- кыска, узадыр база өк-биле адаар ажык үннерни, күштүг база кошкак эжеш болгаш эжеш эвес (дүлөй болгаш ыыткыр) ажык эвес үннерни;
 - ажык эвес үннернин дүлөй болгаш ыыткырын;
 - чуве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн, сан аттарын (түң болгаш дугаар), арынның ат оруннарнын;
 - эвилелдер болгаш артынчыларнын;
 - дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын;
 - домактын чугула кежигүннерин (кол сөс биле сөглөкчини), ийиги черге кежигүннерин (аңгылавайн);
 - чаңгыс аймак кежигүннерлиг бөдүүн домактарнын;
 - очулга болгаш тайылбыр словарьларнын;
 - ийи составтыг бөдүүн домактарнын чижектерин;
 - уругларга билдингир чогаалдарнын аттарын;
 - чугаалаар сорулгазынын аайы-биле домактарнын үн аянын барымдаалап аңгылаарын;
 - чуве аттарын тургузуунун аайы-биле сайгарары (хөйүнүн санынын болгаш падеж кожумактарын аңгылаары);
 - бөдүүн домактарда кол сөс болгаш сөглөкчини, сөс каттыжышкыннарнын база чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыры;
 - өөрөнгени орфограммалар болгаш пунктограммалар кирген 75-80 хире сөстүг сөзүглелди дыңнап тургаш, тода бижири;
 - домак эгезинге база хуу аттарга улуг үжүктү бижири;
 - сөс иштинге ажык эвес үннернин үжиүктөрүн дакпырлап бижири;
 - сөс эгезинге **т-д, п-б** бижири;
 - чаңчыл ёзугаар дүлөй т бижиир сөстөрүн;
 - **-дыр, -дир, -тыр, -тир, -ла, -ле ...** дээн чижектиг артынчыларнын шын бижилгези;

- дефистеп бижиир нарын сөстөрни;
- домак сөөлүнгө улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры;
- чаңгыс аймак кежигүннерни чартык сек-биле аңгылаары;
- минутада 100 хире сөстүг сөзүглелди шын, тода меделердиг номчууру;
- сөзүглелче айтырыглар салып билири;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары база бөдүүн план тургузары;
- план ёзугаар сөзүглелдин утказын дамчыдары (чугаалаары);
- номчаан чогаалының дугайында чугаалап билири;
- очулга болгаш тайылбыр словарьны ажыглап билири.

Диктантыларның чижек хемчээли:

1 класс		2 класс		3 класс		4 класс	
Үжүк өөредилгезиниң үезинде	Ооң соондагы үеде	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда	Бирги чартык чылда	Ийиги чартык чылда
10-13 сөс	22-23 сөс	18-30 с	30-40 с	40-50 с	50-60 с	60-70 с	70-80 с

Тыва дылга өөреникчилерниң билиин үнелээринге негелделер

Тыва дыл эртеминге өөреникчилерниң билиин бижимел ажылдарның дузазы-биле үнелээр: диктант, грамматиктиг онаалгалар, хыналда дүжүрүп бижилге, эдертиг, чогаадыг, тест ажыл.

База уругларның аас харызын үнелеп көөр.

Хыналда ажылдарның сөзүглелдери амгы үениң негелделеринге, амыдыралчы дуржулгага барымдаалаан кижизидикчи уткалыг болуру чүгүла. Олар уругларның назы-харынга, өөрөнгө темаларына, амыдыралчы чижектерге дүүшкөк болуру албан. Хевирлерин башкы ыяап-ла уругларның билииниң, кадыкшылының, өөрөнгө темаларының аайы-биле таарыштыр шилип алыр.

Диктант орфография болгаш пунктуацияга уругларның алган билиин быжыглап хынаарына херек.

Диктант харылзаалыг сөзүглелден тургустунар болгаш школаның, ук класстың өөредилге-кижизидилгелиг сорулгалары-биле утказы дүүшкөн турар.

Диктантының бижиир үези ооң хемчээлинден хамааржыр. Сөстөрниң лексиктиг утказына болгаш словарь сөстөрни шын бижиип өөрөнип алганын хынаарына словарьлыг диктантыны база чорудар. Хыналда диктантыларның сөзү өөреникчилерге билдингир болгаш өөрөнгө дүрүмнеринге дүүшкөн турар.

Диктантыларга демдек салырының нормалары

5 демдек

- Орфографтыг частырыглар болгаш эдиглер чок.
- Үжүктерни тудуштуарын сагып, бижээни арыг.

4 демдек

- 1-2 хире орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- 2-3 хире эдиглер кылган.
- үжүктер тудуштуарында чамдык частырыглар эрттирген болгаш шала шевергин эвес бижээн.

3 демдек

- 3-5 чедир орфографтыг частырыглар эрттирипкен.
- 3-тен хөй эвес эдиглер кылган.
- үжүктер тудуштуарына хөй частырыглар эрттирген болгаш чуттуг бижээн.

2 демдек

5-тен өрү орфографтыг частырыглар эрттирген.

Частырыглар деп санаар чүүлдер

Сөстөрнү шын бижиириниң өөрөнгөн дүрүмүн часканда, сөстөрдө үжүктөрнү эдип кааптар ийикпе, азы өскөрткөндө, сөстү өскө сөс-биле солупканда, программада өөрөнип эрткени бижик демдектеринге болгаш словарь сөстөринге (ол сөстөрнүң даңзызы программада) частырыг эрттиргенде.

Частырыглар деп санаас чүүлдер

- 1)Өөрөмдөн дүрүмүңгө частырыг. Бир эвес диктантыга ындыг сөстөр таваржы бээр болза баш бурунгаар самбырага бижиир.
- 2)Домак сөөлүңгө улуг сек салбайн, дараазында домакты улуг үжүк-биле бижээнде.
- 3)Бир сөстү өскө сөс-биле солупкан, ынчалза-даа утказы өскөрилбээнде.

Чаңгыс частырыг деп санаар чүүлдер

- 1) Чаңгыс ол-ла сөс катаптап турда, чижээ: туткан деп сөстүң эгезинде т-ның орнунга д-ни бижээн.
- 2) Эскет чок эрттирипкен 2 частырыгны чаңгыс деп санаар. Оларга хамааржыр частырыглар:
 - а) чаңгыс үжүктү азы слогту катаптап бижипкенде (турганган);
 - б) сөстү чедир биживээнде;
 - в) сөстү көжүргөш, ийги кезээн дараазында одуругга бижиирин уттупканда;
 - г) чаңгыс сөстү ийи катап бижипкенде частырыг деп санаас.

Грамматиктиг сайгарылгаларга демдек салырының нормалары

«5». Чаңгыс-даа чазыг чокта

«4». Бир састырыг эрттиргенде.

«3». Ийи частырыг эрттиргенде азы кылза чогуур сайгарылганың бирээзин күүсетпээнде.

«2». Өөрөнгөн дүрүмнөрин грамматиктиг сайгарылгага ажыглап шыдавас таварылгада.

Улдуң түңнелиниң хыналда ажылынга диктант сөзүглелинден аңгыда, кандыг-даа грамматиктиг сайгарылга бердинген болза, оларның демдектерин тус-тузунда салыр. Бир эвес олар чаңгыс ол темага хамаарышкан болза, чаңгыс демдекти салып болур.

Хыналда дүжүрүп бижилге, диктант ышкаш уругларныё орфография болгаш пунктуацияга алган билиглерин быжыглап хынаар. Оон аёгыда шын дүжүрүп бижиирин, орфограммаларны эскерип көөрүн, домактарныё кызыгаарын шын тодарадып, с=з\глелдиё кезектерге чарып, с=з\глелдиё чогуур ужурлуг кезээн ушта бижип, капканы бижик демдектерин салып билирин хынаарынга база керек.

Хыналда дүжүрүп бижилгеге демдек салырының нормалары

5 демдек – чаңгыс-даа чазыг чокта.

4 демдек – бир частырыг эрттиргенде, 1-2 эдилге кылганда.

3 демдек – 2-3 частырыг эрттиргенде.

2 демдек – 4-тен хөй частырыг эрттиргенде.

Эдертиг (өөредиглиг) уругларның орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнөрин сагывышаан бижимел чугаазының канчаар тургустунуп олуарын, сөзүглелдин кол утказын билип ону шын чугула чүүлдерни эрттирбейн дамчыдарын, бижимел хевирге сөзүглелдин кол утказын дамчыдып билирин хынаарынга керек.

1-ги класска башкының удуртулгазы-биле айтырыгларга харыылап, 2 -ги класска база башкының удуртулгазы-биле айтырыгларга харыылап азы белен план-биле эдертигни бижири көрдүнгөн. Ук класстарга өөреникчилерни белен планы ажыглап билиринге өөредир. Эдертиг-биле ажыл уругларның бөдүүн домактарны шын тургузуп билириниң чаңчылдарына өөредир. База домак иштинде сөстөрнүң туржун, домак сөөлүңгө улуг секти салырын, домактар аразын аңгылап бижииринге өөредир. Эдертигде уругларның шын бижиирин өөрөнгөн сөстөр кирген турар ужурлуг.

3-кү класска бижидер эдертиглерни ийи бөлүккө чарган:

1) башкының бергени план-биле;

2) башкының удуртулгазы-биле коллективтиг тургускан план-биле бижиир эдертиглер.

Белен план-биле бижип чаңчыга бергенде, чоорту план тургузарынга өөредир. Ийи бөлүктүн эдертиглерин бүдүн чыл дургузунда аралаштыр бижиир.

4-кү класска 3 класска бижип турган эдертиглерге бодаарга ийи чаа хевир немежир: допчу эдертиглер болгаш планын боду тургузар делгеренгей эдертиглер.

Допчу эдертиг дээрге сөзүглелдин утказын долузу-биле эвес, допчулап, кол-колун бижип көргүзери. Эдертиглерниң бо хевири, делгеренгей эдертиглерге бодаарга, уругларга арай берге. Ынчангаш допчу эдертигни эге школага башкының удуртулгазы-биле бижиир.

Делгеренгей эдертиг дээрге сөзүглелдин утказын бирден бирээ чокка долузу-биле бижип көргүзери болур. Бо эдертиглерниң дидактиктиг сорулгазы – сөзүглелдин утказын долузу-биле дамчыдып шыдаар кылдыр ургуларны өөредири. Өөреникчилерниң сорлугазы – авторнуң бодалын база сөзүглелдин утказын, темазын, тургузуун, бижиттинген дылын билип алыры. Оон ыёай уруглар сөзүглелге хамаарыштыр боттарының бодалын, хамаарылгазын илередип шыдаар ужурлуг.

Бижээн эдертигниң анализинге бүдүн кичээл сарыгдавайн, тыва дыл кичээлиниң эгезинде 12-15 минутаны чарыгдаар. Түннелин чугаалаарда, сөзүглелдин утказынга, домактарның тургузуунга, шын бижилгениң дүрүмнеринге класстың ниити чазыгларын бөлүктээш, частырыглар-биле ажыл чорудар.

Эдертиглерниң чижек хемчээли: 1-ги класска- 15-20 сөс (2-3 пункт), 2-ги класска_ 30-50 сөс (3-4 пункт), 3-кү класска 50-80 сөс, 4-кү класска 80-110 сөс.

Эдертигге демдек салырынын нормалары

5 демдек – сөзүглелди шын болгаш дес-дараалаштыр утказын дамчыткан, орфографтыг болгаш дыл бижилгезинде частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалдарның дес-дараалашкаанда улуг эвес хажыдыышкыннар барда, 1-2 дыл бижилгезинде частырыглары, 1-2 орфографтыг частырыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

3 демдек – авторнуң сөзүглелин чамдык черлерде хажыдыпканда; кезек черлерде сөзүглелдин тургузунун дес-дараалашкаан сагывайын барганда база 2-3 домактарны шын эвес тургусканда; 3-б орфографтыг чазыг, 1-2 эдилге эрттиргенде.

2 демдек - авторнуң сөзүглелин элээн хажыдыпканда; кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде база домактарның дес-дараалашкаа үрелгенде; кезектериниң аразында харылзаа чок болза, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Чогаадыгга демдек салырынын нормалары:

5 демдек – темазын долу логиктиг ажытканда, орфографтыг база чугаа частырыглары чок, 1-2 эдилге бар.

4 демдек – бодалды илереткенинде улуг эвес хажыдыышкыннар бар, 1-2 дыл бижилгезинде частырыгы, 1-2 орфографтыг частырыглар база 1-2 эдилге эрттирипкенде.

3 демдек – теманы чамдык черлерде хажыдыпканда, бодалдар дес-дараалашкак эвес илерттингенде (2-3 домакта), сөс курлавыры шоолуг эвес, 3-б орфографтыг база 1-2 эдилге эрттирипкенде.

2 демдек – теманы элээн хажыдыпканда, кол кезектерин, кол бодалын эрттирипкенде, бодалдарның дес-дараалашкаа үрелгенде; сөс курлавыры чаңгыс аайлажы бергенде, 7-8 орфографтыг частырыглар, 3-5 эдилге эрттиргенде.

Тест ажылга демдек салырының нормалары:

5 демдек – берген онаалгаларныё 3/4 кезээнден хөй кезии кылдынган болза.

4 демдек – 3/4 кезии шын кылдынганда.

3 демдек – 1/2 кезии шын кылдынганда.

2 демдек - 1/2 кезиинден эвээш кезии кылдынганда.

Словарьлыг диктантыга демдек салырының нормалары:

- 5 демдек – частырыг чокта.
- 4 демдек – 1 частырыг, 1 эдилге эрттирипкенде.
- 3 демдек – 2 частырыг, 1 эдилге эрттирипкенде.
- 2 демдек – 3-5 частырыг эрттирипкенде.

Аас харызын үнелээрде дараазында негелделерни удуртулга болдуар:

«5»-ти башкының айтырыгларынга өөреникчилерниң долу, шын харыылааны; өөрөнгөн сосстерниң шын салырын чиге, тода тайылбырлааны; өөренип эрткен чугаа кезектерин, домак кежигүннерин дүрүм ёзугаар тодарадып билири, грамматиктиг сайгарылганы шын кылганы дээш салыр.

«4»-тү харыының шынары «5»-ке дүгжүп турар, ынчалза-даа дараазында четпестер барда салыр: а) өөреникчи дүрүмнерни чамдыкта тода эвес тайылбырлааш, башкының дузазы-биле эдип аптар; б) сөзүглел-биле ажылынга шоолуг эвес чазыгыг; в) дүрүмнү эки шингээдип алган, ынчалза-даа берген чижектеринге 1-2 хире чазыглар кылыпканда.

«3»-тү а) өөреникчи дүрүмнү кошкак билир болгаш ону чүгле башкының дузазы-биле чугаалаар; б) сөзүглел-биле ажылында элээн чазыгларлыг; в) дүрүмнерни чижектер-биле бадыткай албас; г) айтырыгларга делгеренгей харыыларны берип шыдаваанда салыр.

«2»-ни өөреникчи эрткен материалын билбес; сөзүглелдер-биле ажылдарынга кылган чазыгларын башкының дузазы-биле эдип шыдаваанда салыр.

Материал-техниктиг хандырылгасы

Өөрөдилге –методиктиг комплектиниң даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунун ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
1 кл	А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба	Үжүглел	2013	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамба.-К.: ГУП «Тываполиграф» .- 2008г.
2 кл	И.Ч. Эргил-оол, Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	Тыва дыл	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Сат Ш.Ч., Дамба Н.Ч., Ондар Н.М.	Тыва дыл. 3 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному	2013	Кызыл: НШХИ	
4 кл	А.К. Ойдан-оол, А.М. Белек-Баир	Тыва дыл. 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному	2010	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	
2 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	2-ги кластын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	
3 кл	Н.Ч. Дамба, Н.М. Ондар	3-ку класстын тыва дыл номунга ажылчын кыдырааш	2012	Кызыл: НШХИ	

Башкыларга:

1. А.А.Алдын-оол. Диктантылар чыындызы. Дөрт чылдыг эге школаның 1-4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2010.
2. А.А.Алдын-оол. Эдертиглер чыындызы. Эге школаның 2- 4 класстарына.- К.: Ю. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери, 2011.
3. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Тыва республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институту. – К.: Республика типографиясы, 2001.

Мультимедиялыг хандырылгазы:

- кичээлдерге презентациялар;
- мультимедиялыг проектор;
- ноутбук;
- магниттиг самбыра;
- экран;
- компьютер;
- принтер.

Пронумеровано, прошнуровано
и скреплено печатью 5 листов
2024г.
Дагаа Дагаа Б.Б.
Директор школы

